

AZ AGRÁRSZOCIALISTA MOZGALOM A HÁBORÚ ELŐTT.¹

I.

A kilencszázas évek elején a szocialista pártvezetőség már súlyosan érezte, mennyire nehezíti a mezőgazdasági munkások szervezését proletár osztályérzésük hiánya. Be kellett látniok, hogy első országos földműves kongresszusuknak (1897 január 31.) ama megállapítása, hogy «Magyarország proletariátusa (tehát ipari és mezőgazdasági) egy érzésben, egy gondolatban egyesült», ugyancsak korai volt, hiszen a jobb megélhetés utáni törekvéseik keresztülviteli módja és eszközei tekintetében maguk a földműves munkások sem állottak közös elvi alapon, hanem egyéni elgondolásuk szerint hol az általános, titkos választójog, tehát a kiharcolás, hol pedig a hathatós társadalmi gondoskodás (bérek minimalása, munkaidő maximálása) szükségességét hangoztatták.

A szocialisták messzebbmenő törekvései továbbra is merőben idegenek maradtak a földművesnép tömege előtt. Egyfelől ennek az egyéni kisüzemen való önálló gazdálkodásra irányuló vágya, másfelől a marxista ideológia kollektívizmusa ki nem békíthető ellentétben állottak egymással szemben. Individualisztikus hajlamú földműveseink legfőljebb annak felismeréséig jutottak el, hogy *politikai* szervezkedéssel nagyobb nyomatókat adhatnak követeléseiknek,² de a *gazdasági* szervezkedés (önsegély!) eszközeivel már nem tudtak bánni. Az izgatók emiatt csak az adott helyzet kihasználására törekedtek: összeszedték, szervezték és irányították az elégedetleneket, de maguk is tisztában voltak azzal, hogy amely percben lehetővé válnék, hogy ezek az elégedetlenek — tulajdonjoggal — földhöz jussanak, kárba veszne minden fáradozásuk. Semmi kétség sem fért

¹ Részlet a szerzőnek «Szocialisztikus földművesmozgalmak Magyarországon 1890—1910.» című készülő munkájából.

² Kezdetben mindenütt öncélnak fogták fel a politikai szervezkedést, majd később, az 1900-as évek vége felé az ellenkező végletbe átcsapva, szalmalángszerű lelkesedésük hirtelen lelohadván, faképnél hagyták már meglévő szervezeteiket is.

ugyanis ahhoz, hogy a magyar földműves részint tradicionális, részint empirikus úton kialakított meggyőződéséhez és társadalomszemléletéhez oly makacsul ragaszkodik, hogy attól semmiféle — még oly logikus — érveléssel sem téríthető el. Az alföldi munkásmozgalmakban ezért túltengett a politikai tevékenység, vagyis a taktika lett úrrá az elvek, az eszköz a cél felett. Viszonylag még a Várkonyi István radikális kiscgazda táborához tartozó «független szocialisták» mutatták fel a legnagyobb sikert, mivel ezek akcióprogramjuk tengelyébe a földosztást állították. Ezzel szemben a szociáldemokraták a mezőgazdasági termeléstől távolabb álló kubikosoknál értek el jelentősebb eredményt, kiknek munkája sok ipari munkaelemet (akkordmunka!) is tartalmaz. A proletáröntudat is az Alföld speciális földmunkáskategóriájánál volt leginkább kifejlődve.

A szocialista propaganda tehát a századforduló után a földműves-nép körében csekély eredményre vezetett. Mégis 1904 nyarán, — az államvasúti alkalmazottak körében április 27-én kitört sztrájknak mintegy folytatásaként — az 1897. évihez hasonlóan általános aratósztrájk fenyegetett. A gazdaközönség előrelátása és Tisza István első kormányának erélye azonban egyelőre elhárította ezt a veszedelmet.

Mindamellet 1904 második felében a szociáldemokrata párt újra elérkezettnek látta az időt arra, hogy a mezőgazdasági munkásság körében fokozottabb akciót fejtsen ki. December 25-én elhatározták az országos földmunkás szövetség alakítását s rövidesen a szükséges előmunkálatokhoz is hozzáfogtak.¹ A fennálló mezőgazdasági munkaszervezet gyökeres megváltoztatására törekedtek s hogy dacára céltudatos aknamunkájuknak mégsem sikerült az 1904/105. gazdasági év végén tökéletes felfordulást előidézniök, az csupán azon múltott, hogy a közigazgatási és kormányzati hatóságok a főszolgabíráktól a minisztériumokig (miniszterelnökség, földművelésügyi és belügyminisztérium) fáradságot nem ismerve látták el rendfenntartó hivatásukat, hogy így a felbecsülhetetlen értékű termény- és állatállomány pusztulását megakadályozzák.

Az agrárszocialista mozgalomnak 1905 nyarán bekövetkezett fellendülését némileg előmozdította a januárvégi országgyűlési képviselőválasztás is, midőn Zsilinszky Mihály kormánypárti államtitkárjelölttel szemben Áchim L. András újjászervezett szocialista programmal² pótválasztásban 1075 szavazattal 793 ellenében Békéscsabán mandátumot nyert. Rajta kívül Mezőfi Vilmos pártvezér

¹ 1905 április 22-én az elfogadott alapszabályokat belügyminiszteri jóváhagyásra terjesztették fel, amit még ugyanez naptári év december 16-án Krisztofítytól kaptak meg.

² Megválasztása után nyomban hátat fordított Mezőfiéknak és Kristóf fivőzökhöz közeledett.

szintén pót választásban jutott — Balthazár Dezső hajdúböszörményi ref. esperes támogatása mellett — mandátumhoz. A Mezőfi-párt tíz másik jelöltje azonban együttesen 810 szavazattal elbukott. A szociáldemokraták ekkor 132 kerületben állítottak jelöltet, de közülük csupán 16-an vettek valóban (sikertelenül) részt a választásokban,¹ kiknek mindössze 517 szavazata volt,² amit pártsajtójuk a választási mozgalom tervszerűtlenségére és elégtelen kiterjedtségére vezetett vissza.

Nagyobb szerepe volt az 1905 nyarán bekövetkezett események kifejlődésében a feszült parlamenti helyzetnek. Az ú. n. véderő vita parlament harca ugyanis országszerte megbontotta a közéleti egyensúlyt s ez azoknak törekvéseit, kik a földműves munkásosztályt a kormány ellen sorakoztatták fel, nagyban megkönnyítette. Midőn Tisza István első kabinetjének bukása után a 48-as parlamenti többség sem tudott a bécsi fronton lényeges eredményt felmutatni, a nép mindenfelé sejteni kezdte már a valódi erőviszonyokat. Az 1905. évben bekövetkezett mezőgazdasági sztrájkmozgalom már az előző ősszel előre vetette árnyékát. Az enyingi járás főszolgabírója már 1904 október 20-án a következőket jelentette Veszprém vármegye alispánjának: «... a járásban szokatlan tünetek észlelhetők a mezei munkások magatartásában. Régi szokás szerint t. i. az aratógazdák (bandagazdák) már ősszel kikérték az uradalmaktól az aratási feltételeket, melyeknek felolvasása és részletes megbeszélése után a munkások már a tél folyamán teljesítettek szolgálatot és a tavasz beálltával előleggabonát kaptak jövő keresményükre — kamat nélkül — és így a munkás és a munkaadó közötti közös érdekviszonynak évről-évre való megújítása mindkét fél komoly érdeklődése és megfontolása tárgyát képezte». Míg most a munkások «szerződéseket nem írnak alá sem aratásra, sem cséplésre, sőt a szerződést kínálókát megfenyegetik. Nyíltan kimondják, hogy a Budapesten megtartandó mezei munkáskongresszus határozataitól teszik függővé további elhatározásukat».³

II.

Az 1905. évi szocialista mezőgazdasági sztrájkmozgalom a tolnavármegyei Nagykönyi községből és a somogyvármegyei Lengyel-tótihoz csatolt Hács telepés községből indult ki.

¹ Az 1901. évi választásokhoz képest tehát a választás alá került szociáldemokrata jelöltek száma 11-el, a szavazatoké 270-el fogyott.

² Ezzel szemben csak néhány évvel később, 1912-ben az új német imperializmus tetőzése idején 110 képviselővel vonult be a Reichstagba, mint a német törvényhozás legnagyobb homogén pártja: a szociáldemokrata párt.

³ Kenessey Miklós főszolgabírónak 3859/1904. sz. alatt kelt jelentéséből.

Nagykőnyiban az egyik bérlő gazdaságában az első arató, midőn szerződéses tengeriföldje műveléséhez hozzáfogott, észrevette, hogy az kisebb a megállapított félholdnál. E felfedezésre az összes aratók zúgolódva kijelentették, hogy azonnali hatállyal elállnak a szerződéstől, mert a bérlő őket becsapja. A bérlő erre, minthogy más aratókat a sztrájkba lépők helyett egyhamar nem kapott volna, alku-dozni kezdett velük. A munkások pedig újra hajlandók voltak magukat az eredeti szerződéshez tartani, ha károsult bandagazdájuk kárpótlást nyer. A béke így elvben már-már helyreállott, amikor az egyik gazdatiszt valami nézeteltérésből kifolyólag durván korholta a munkásokat, kik most már önérzetükben megbántva, semmi áron sem akarták folytatni a munkát, sőt egymás között élénken megtárgyalva a történeteket, egy csapatban elvonultak a gazdaságból. Majd útközben egyik szomszédos községből való aratócsoporttal találkozáva, ezeknek is elmondották sérelmüket és őket is felszólították, hogy ne álljanak munkába, hanem tartsanak velük, mire azok készségesen csatlakoztak. Ez az összeverődött emberraj ekként, valamint utóbb is mindjobban megszorodva, néhány napi élelemmel tarisznyáikban folytatta útját és kb. 150—200 főből álló csapatban botokkal felfegyverkezve faluról-falura, pusztáról-pusztára ment, hogy hol szép szóval, hol megfélemlítéssel kapacitálják a mezőn békésen dolgozókat a munka beszüntetésére, valamint arra, hogy velük menjenek.¹ Néhol a vagyon elleni bűncselekményekre is ragadtatták magukat, mint pl. Tolnaozorán, ahol egy nagybérlő két majorjában feltörték a magtárakat, hogy az oda menekült cselédséget csatlakozásra kényszerítsék. Majdnem egy hétig tartott Tolna vármegyében ez a lázongó vándorlás, anélkül, hogy bárki is útjába állott volna. De maguk a résztvevők nem unták meg a fáradságos kóborlást, mert egyes fővárosi lapok kintásra buzdították őket, úgy állítván be értelmetlen tüntetésüket, mint valami hősi cselekményt. Végre a Veszprém vármegye határszélén levő Ozoránál, a Sió-hídnál váratlanul erős ellenállásra találtak. Ott ugyanis Kenessey Miklós, az enyingi járás főszolgabírója már várta őket erős csendőr- és katonai fedezettel. Vándorútjukat ennél fogva Veszprém vármegyében nem folytathatták, jóllehet jövetelük hírére az aratók és cselédek ott is, északi irányban egészen Várpalotáig, több helyen sztrájkolni kezdtek. Ezzel a saját-

¹ A Nagykőnyi-i munkások példáját utóbb másutt is követték, amint az Svastics Nándor főszolgabíró 1905 június 8-án I. 5/eln. 1905. sz. alatt kelt jelentéséből kitűnik: «Folyó hó 7-én egy mintegy 20 tagból álló, vasvillával felfegyverezett munkáscsoport Szöllőskislak községből Boglár községbe átment, hol azután a békésen munkálkodókat munkájuk abbahagyására fenyegetésekkel kényszerítették.»

ságos felvonulással kapcsolatban egyes szenzációéhes budapesti lapok közeli parasztlázadás rémképével izgatták olvasóik képzeletét.

A dunántúli sztrájkmozgalom másik kiinduló pontját, Hács községet talán azért választották a szocialisták agitációjuk egyik bázisául, mert e falu férfiai, mint kőművesek, ácsok, vagy asztalosok az év bizonyos részét csaknem kivétel nélkül idegenben töltötték; gyakran megfordultak Budapesten, ahol érintkezésbe kerültek a szociáldemokrata agitációs központtal. A hácsi férfiak közül sokan jártak Amerikában is. Mindez alkalmassá tette a talajt Hács községben a sztrájkpropaganda megindítására. Az a népfelcsapás t. i., amely relatíve mutatkozott, vagyis otthon megélni nem tudott s az elvándorlásban, illetőleg a kivándorlásban¹ kereste helyzetének javítását, már eleve hajlamos volt az elégedetlenségre. A primitív falusi gondolatvilág itt könnyen befogadta a szocialista szervezkedés eszméit s belőle valami egyensúlyozatlan lelkiállapot fakadt, amely bizonytalanul tapogatózott egy szebb világ felé. Ekként történt, hogy amikor 1905 elején három fővárosi egyén munkakeresés örve alatt a hangulat előkészítése végett asztalossegédi minőségben letelepedett a faluban, működésük rokonszenvet keltett a nép körében. A tavasz kezdetén pedig a központból kiküldött egyik agitátor részvételével már népgyűlést is tartottak a hácsi építőmunkások, ahol szónokuk azt a tanácsot adta a megjelenteknek, hogy gondolkozzanak saját nyomorúságos sorsukon, tegyenek összehasonlítást a külföldön hasonló munkanemben dolgozók kereseti viszonyaival — itt kirívó példákra hivatkozott — majd azt fejtegette, hogy ha összebeszélés útján tömeges munkamegtagadásukkal kényszerhelyzet elé állítják a készületlen gazdaközöniséget, jelentékeny eredményeket csikarhatnak ki, csak az a fontos, hogy elhatározásuk egyelőre titokban maradjon. A szerződésszegésre irányuló félre nem érthető felhívásnak azután az lett az eredménye, hogy midőn májusban az aratási szerződés kikötése értelmében takarmánykaszálásra került volna a sor és a munkások ezt megtagadták, az uradalom — a hatóság békéltető kísérleteinek eredménytelensége után — felbontotta szerződésüket és a hácsi munkások helyett lengyeltóti munkásokat fogadott. Az így aratás nélkül maradt hácsi munkások ismét népgyűlést akartak tartani, de az engedély iránti kérelmüket minden fokon elutasították a hatóságok. Az illetékes Lengyeltóti-i járási főszolgabíró tudta nélkül 1905 május 4-én, vasárnap reggel a temetőben mégis megtartották a népgyűlést. Erre a

¹ A kivándorlás a századforduló körüli gazdasági viszonyok mellett a lassan lábrakapó közgazdasági fejlődés ellenére is szinte szükségszerű lecsapolása volt a munkaerőállomány feltorlódott feleslegének, bármily érzékenyen érintette a nemzeti erőtartalék apasztása miatt az országot.

gyűlésre az emberek még napi járőföldre eső falvakból is százával jöttek el és a kiadott jelszót, hogy t. i. «kítartás, mert a gazdák meg vannak szorulva!» a gyűlés résztvevői elterjesztették messze vidékeken, amit mindenütt munkabeszűntetés követett.¹

Baranya vármegyében ennek megfelelően már a tavasz végén kitört a gazdasági cselédek sztrájkja.

A baranyavári járásban Frigyes főherceg bélyei uradalmában a Jesseföld, Frigyesföld, Mitvár, dunai és albertfalui pusztákon alkalmazott cselédség, túlnyomó részben béresek és kocsisok, az eszéki bérmozgalom részeseinek biztatására május végétől kezdődőleg küldöttségeik útján több ízben béremelést kértek és kaptak. A nyugalom itt általában helyreállott, azonban újabb mozgalmak megelőzésére a dárdai és a hercegszöllősi csendőrőrsöket megerősítették. A dárdai Schaumburg-Lippe-féle uradalomban a cselédség között szintén hasonló jellegű mozgalom keletkezett, amely ugyancsak a bérek emelése és a rend fenntartására irányuló intézkedések megtétele folytán időlegesen elcsendesedett. A siklói járásban a «Pusztamalomi Gazdaságban» június 7-én a munkások és cselédek közt izgatás folytán béremelés iránti mozgalom támadt oly erővel, hogy az iparosokat is munkájuk abbahagyására kényszerítették. A főszolgabíró közbelépése azonban lecsendesítette őket.²

A dunántúli nagy mezőgazdasági sztrájk első megnyilvánulásai helyenként új munkafeltételek³ alakjában gyorsan elért eredményeinek híre igazolni látszott tehát a gazdák szorult helyzetéről hangoztatott feltevést. A munkások győzelmüket főképpen egyöntetű makacsságuknak köszönhették. A szervezetlen és megrökönyödött munkaadók ugyanis a mozgalom további sorsára kiható messzemenő

¹ A dunántúli sztrájkmozgalmat bevezető Nagykönyi-i és hácsi események Brázovay Kálmán: «A dunántúli cselédsztrájk» és Paur Ödön: «Arató- és cselédsztrájkok Veszprém vármegyében» című egykorú munkák alapján közöltettek.

² Koszits Kamill alispánnak 1905 július 5-én 9437/1905. sz. alatt kelt jelentése alapján.

³ A sztrájkoló cselédek bérkövetelésére jellemző Lehner Vilmos főszolgabírónak Tallián Gyula főispánhoz 1905 június 24-én 373/1905. sz. alatt intézett jelentéséből a Pusztakovácsi községhez tartozó Kiskürtös-pusztai cselédekre vonatkozó következő megállapítás: «... a strikelők célja az, miszerint a mostani 26 mérő gabona (18 mérő rozs, 8 mérő búza), 26 forint készpénz, 1½-öl tűzifa, 26 font só, 1 hold kukorica föld, kert és kenderföld, 2 darab sertéstartás 5 5 malaccal évi konvenciójukkal szemben: 32 mérő gabona (24 mérő rozs, 8 mérő búza), 32 forint készpénz, 32 font só, 1 darab marhatartás, 2 öl keményfa, vagy 4 öl puhafa és a többi felsorolt járandóságok megadása és a feleségeikre — a kerti, kender stb. kisebb járandóságok fejében — rótt 12 napszám elengedése».

engedékenységet tanúsítottak. A Nagy-Dád-Sárin lévő állami csikótelep gazdaságában például a közös hadügyminisztériumból leküldött gazdasági tanácsos az első mozgolódás hírére azonnal 100%-ig teljesítette a munkások minden követelését.

Legnagyobb méreteit a sztrájk a tolnavármegyei Tamási-i, simontornyai és dombóvári, a somogyvármegyei Lengyeltóti-i, kaposvári és tabi, a baranyavármegyei baranyavári és siklósi, valamint a veszprémvármegyei veszprémi,¹ devecseri és enyingi járásokban érte el. A tamási járásból Dóry Pál alispánnak még szeptember 5-én is azt jelentik, hogy a lakosság, főleg a gazdasági cselédség, azzal az indokolással veszi ki a takarékpénztárban elhelyezett tőkéjét (pl. a Tamási-i takarékpénztárból 200.000 K-t), hogy szeptember 15-én valami történni fog, kitör a forradalom s akkor «jaj lesz az uraknak, papoknak és a zsidóknak.»²

Baranya vármegyében a sztrájkmozgalom a mezőgazdasági munkavállalók köréből a bányatelepekre is áterjedt: A Dunagőzhajózási Társaság részéről üzemben tartott bányákban dolgozó munkások között első ízben 1905 július 5-től augusztus 17-ig és második ízben augusztus 21-től augusztus 28-ig volt sztrájk, melyben a pécsi bányatelepek és a pécsi járásbeli Mecsekszabolcs, Somogy és Vasas községek határában fekvő bányatelepek összes munkásai résztvettek. Ez a sztrájk részben a munkabérek alacsony volta miatti elégedetlenségből, részben azonban a kedélyeknek az egész nyáron országsszerte dúló mezőgazdasági sztrájkok izgató hatására keletkezett. A sztrájkban szereplő mintegy 4000 bányász fékentartására csendőri és katonai karhatalmat rendeltek ki s erre a mozgalom — új munkabérszabályzat életbeléptetésével — minden nagyobb incidens nélkül befejezést nyert.³

Veszprém vármegye enyingi járásában s különösen annak alsó részében majdnem általános volt az aratósztrájk és számos helyen az éves cselédek is megtagadták a munkát. A sztrájk június hó 27-én kezdődött s egész július végéig tartott, sőt a cséplőmunkások között még augusztus hóban is fordult elő munkamegtagadás. A sztrájk alkalmából a rend fenntartására s a dolgozni akaró munkások megvédésére a csendőrség megerősítésén kívül összesen hat század gyalogos katonát vett a vármegye igénybe, azonban a fegyveres erő közbelépése sehol sem vált szükségessé. A sztrájkoló munkásokat, ahol az egyesség nem jött létre, azonnal éspedig a helyszínen az 1898: II. t.-c. értelmében elítélték és az elzárás végrehajtása végett a veszprémi kir.

¹ Leginkább Várpalotán, Berhidán és Alsópáthon.

² Sörös József szolgabírónak 3392/1905. kig. sz. alatt kelt jelentéséből.

³ Koszits Kamill alispánnak 1905 október 5-én 14.219/1905. sz. alatt kelt jelentése alapján.

ügyészség fogházába kísérték be. Az így elzártak azonban a munkaadóval utóbb kiegyeztek, az ítéletek végrehajtása a törvény értelmében felfüggesztetett s a munkások az aratást teljesítették.¹

Megbízható statisztikai adatokkal — sajnos — csak a veszprémi vármegyei enyingi járásban lefolyt mozgalom képét áll módunkban részletesen megvilágítani. Eszerint csak ebben az egy járásban 1780 cseléd cseléd és 2150 aratómunkás, tehát összesen 3930 ember lépett sztrájkba.² Ez már magábanvéve is tekintélyes szám, de nem szabad szem elől téveszteni azt sem, hogy Veszprém vármegye területére a mozgalom csak utóbb terjedt át Tolna vármegyéből, amikor az emitt és Somogy vármegyében már teljes egészében kibontakozott. Tolna, Somogy és Baranya vármegyében (a Duna-Drávaszögben) alkalmasint még sokkal több munkabeszüntetés fordulhatott elő. Hozzávetőleges becslés szerint ennél fogva a sztrájk által leginkább érintett négy vármegyében legalább 15—20.000 főre tehető azoknak az aratóknak és cselédeknek együttes száma, akik szerződészegés révén akartak maguknak előnyöket biztosítani.³

Ellentétben az Alföldön jó évtizeddel előbb történetekkel, a Dunántúl cselédsztrájkolóit a szenvedély nem ragadta erőszakosságokra.⁴ A hatóságok emiatt elegendőnek tartották, hogy a rend fenntartására kirendelt «csapatok segédlet nyújtása helyhez és egész század együttes működéséhez kötve ne legyen, hanem a mutatkozó szükség mérvéhez képest ott, ahol kell, vétethessék igénybe»,⁵ mely felfogást a belügyminiszter is osztotta, jöllehet a karhatalom igénybevételére vonatkozólag csak a következő 1906. év június 12-én 365/1906. Res. sz. a. valamennyi vármegye alispánjához intézett bizalmas körrendeletében a közös hadügyminiszter kezdeményezésére juttatta kifejezésre álláspontját. A karhatalommal való komoly összetűzésre az 1905. évi sztrájkmozgalom során — tudtunkkal — csak egyszer, mégpedig a tolnavármegyei Tamásiban került sor, midőn egy emberélet is áldozatul esett. De ettől eltekintve megállapítható a mozgalom szelíd természete. Úgylátszik: e mozgalom irányítói, okulva a 90-es évek alföldi kitérései tanulságain, amelyeknek

¹ Koller Sándor alispánnak 1906. április 10-én 6628/1906. sz. a. kelt jelentése alapján.

² Paur Ödön: «Arató- és cselédsztrájkok Veszprém vármegyében.» Veszprém. 1905. 9. old.

³ A dunántúli sztrájkveszedelem ellensúlyozására összesen csak mintegy 4000 tartalékmunkást tudott a hatóság kirendelni. (Néhai Bartók József v. földművelésügyi államtitkár személyes közlése.)

⁴ Ezt maguk a földbirtokosok is elismerték. Svastics Nándor főszolgabírónak 1905. június 8-án I. 5/eln. 1905. sz. a. kelt jelentéséből.

nyomban való elfojtása többnyire a mozgalom gyors hanyatlását vonta maga után, tisztában voltak már azzal, hogy sokkal tartósabb eredményt érhetnek el kitartó, csöndes demonstrációval, mint erőszakos fellépéssel. A mozgalom nyugodt lefolyására egyébként a Dunántúl népének kevésbé szélsőséges temperamentuma is hatással lehetett.

Jellemző volt az aratómunkások viselkedésére, hogy letett kaszáikat semmiféle rábeszélésre, de még az 1898: II. t.-c. 38. és 39. §§. alapján megtorlás¹ kilátásba helyezésére sem voltak hajlandók felvenni; rendszerint hallgatagon üldögéltek, kijelentvén, hogy eszük ágában sincs a karhatalommal, vagy a hatóságokkal szembeszállani, csak éppen dolgozni nem akarnak és nem is fognak mindaddig, amíg követeléseiket nem teljesítik. Egyezkedésre azonban könnyen voltak rávehetőek s ilyenkor nem kötötték magukat mindenáron először kimondott feltételeikhez. Nyilvánvalóan igazolta a sztrájk politikai jellegét, hogy abban az esetben sem végezték kifogástalanul munkájukat, ha engedményeket kaptak; húzták-halasztották az aratást és hivatalosan is megállapított oly lassúsággal dolgoztak, hogy (kaszás és marokszedő) páronként alig félholdat arattak le naponta.

Az ebben az évben előfordult cselédsztrájkok szereplői is általában szigorúan tartózkodtak mindenféle agresszivitástól, senkit tetteleg nem bántottak, sőt még a túlhangos, izgalmas beszédet is kerülték, de nem egy helyen még a legszükségesebb takarmányozást sem teljesítették. A gondozatlanul hagyott jószágot maguk a birtokosok, vagy a gazdatisztek voltak kénytelenek etetni, itatni, vagy pedig kihajtani a legelőre, ott őrizni, majd ismét hazaterelni.²

Szánalmas látvány volt egyfelől szemlélni a nyugodtan pipázgató sztrájkolókat, amint egykedvűen nézték a termények pusztulását és másfelől a velük farkasszemet néző kivezényelt katonaságot, amely tétlenségre volt kárhozzátva, mert megfelelő felhatalmazás hiányában személyes közreműködésével nem segíthetett menteni a még menthetőt.

Adott helyzetben természetesen mit sem használt volna, ha a szerződészegőkre az egész vonalon könyörtelenül alkalmazzák az 1898: II. t.-c. tételes rendelkezéseit, mert a gazdák a szorgos munka-

¹ 60 napig terjedhető elzárás és 600 K-ig terjedhető pénzbüntetés.

² Paur Ödön, i. m. 33. oldal. Ellentétes e megállapítással Csizmadia Sándornak ama közlése (A dunántúli aratósztrájk. Huszadik Század. 1905 szeptemberi szám), hogy a sztrájkoló gazdasági cselédek csupán külső munkát nem teljesítettek, de azt a munkát, mely a jószág gondozására tartozott, elvégezték és minden majorban maradt vissza annyi ember, vándorlásuk dacára is, amennyi a jószág gondozásához kellett.

időben helyükbe azonnal más munkaerőt sehogysz sem kaphattak volna, már pedig sem a termés betakarítása, sem a jószág ellátása nem tűrhet haladékot.

Mérlegelve a birtoktalan földművesnépnek a sztrájk kitörésekor fennállott gazdasági helyzetét, úgy látjuk, hogy a mozgalom az aratómunkásokat illetőleg éppen az 1905. esztendőben meglehetősen indokolatlan volt, mivel az évi termés mindazokon a vidékeken,¹ ahol a tömeges munkamegtagadások előfordultak, rendes körülmények között a gazdáknak is, a részaratóknak is a szokott alapon viszonylag kedvező eredményeket biztosíthattak volna. Ez szintén amellet bizonyít, hogy nemcsak viszonyaik súlyos volta² bírta rá őket a sztrájkra, hanem egyéb tényezők is szerepet játszottak abban. Ebben van t. i. a magyarázata annak, hogy a dunántúli aratók, akik a korábbi években is nehéz kereseti viszonyok mellett tengődtek,³ éppen 1905 nyarán bocsátkoztak bele a sztrájkmozgalomba. Megállapítható az is, hogy 1903 óta aránylag gyors ütemben emelkedtek a mezőgazdasági munkabérek és mindinkább megközelítették azt a mértéket, mely a megélhetés szerényebb nivóját biztosíthatta. A gazdálkodásnak tehát az 1900-as évek közepétől kezdve nagyobb termelési önköltséggel kellett kalkulálni, de ezt lehetővé tette a termékek kedvező áralakulása.

Indokoltabb volt azonban a gazdasági cselédek akciója.⁴ Az elfogulatlan megfigyelő t. i. ezeknél mindenestre komoly orvoslásra

¹ Országos viszonylatban azonban a nagy szárazság miatt rossz volt a termés 1905-ben.

² Tolna vármegyében a járási főszolgabírók a nagymérvű izgatáson kívül egyöntetűen a súlyossá vált munkaszerződésekre vezették vissza az 1905. évi mezőgazdasági munkásmozgalmat. (Hadnagy Albert tolnavármegyei levéltáros 1928 november 17-én kelt leveléből.)

³ A dunántúli aratók az időbeni gyöngye kereseti lehetőségét személyes tapasztalatai alapján Csizmadia Sándor írja le hivatkozott tanulmányában a következőleg: «Tizenkettedén aratnak a legtöbb helyen. Egy kaszásra olyan kis területet adnak, hogy egy-egy munkás még jó termés idején sem kereshet annyit, amennyivel kenyere biztosítva lehetne. És ebből a keresetből még egy jórészt el kell fizetnie. Maga fogadja a gyűjtőt. Fizet az aratógazdának. Robotot szolgál, ingyen munkát végez. A napszám télen gyakran még a 60 filléren is alól van. A kukorica nem harmados, mint a Nagy-Alföldön szokásos, hanem ötödös».

⁴ A veszprémvármegyei gazdasági egyesület titkára, Paur Ödön is elismerte a dunántúli gazdasági cselédeknek a század elejéni nehéz gazdasági helyzetét, miért is a beosztásuk szerinti bércsoportokba való sorozásukat és az egyes kategóriákban a helyi viszonyoknak megfelelő bérminimum megállapítását javasolta. (Paur Ödön i. m. 36. és következő oldalak.)

szoruló okokat is találhatott.¹ Nevezetesen: eltekintve attól, hogy az új cseléd törvény (1907: XLV. t.-c), amely már nem elégszik meg a munkaadó gazda patriarchális önkéntes gondoskodásával, de azt kötelezőleg írj a elő, ekkor még nem foglalt helyet a magyar corpus jurisban és a régi (1876: XIII. t.-c.) az életbeléptetése óta eltelt három évtized alatt bekövetkezett gazdaságtársadalmi változásoknál fogva modern szociális tartalomban fölülte szegény volt, eltekintve továbbá attól is, hogy a cselédség mellékjövedelme az utóbbi években mind sűrűbben fellépett sertésvész miatt és a tehéntartásnak a ragadós szájszáj- és körömfájás elleni védekezésből mind szélesebb körben elvonása miatt szerfelett megcsappant, szociális helyzetük nem egy vonatkozásban, különösen minden kritikán aluli lakásviszonyaik szempontjából sok helyen valóban szinte tarthatatlan volt.²

Az 1905. évi dunántúli sztrájkmozgalom, ha látszólag nem is igen lépett ki egy csendes bérharc medréből, az akkori politikai helyzet közepette könnyen súlyos nemzetpolitikai bonyodalmakra vezethetett volna. A parlamenti többség nélkül létrejött Fejérváry-kormányuk ugyanis Kossuth Ferenc indítványára egyhangúlag bizalmatlanságot szavazott a képviselőház, kijelentvén, hogy sem adót, sem újoncot nem szavaz meg, ezenfelül a vármegyéket is passzív ellenállásra hívj a fel. Ez a feszült légkör (1905 június 18-tól 1906 április 8-ig) különösen előmozdította a mozgalom kifejlődését és akut hullámvérései elcsendesedése után néplelki hatásai elmélyülését, hiszen az 1905. szeptember 23-án rekonstruált Fejérváry-kormány a nemzeti ellenállás letörése végett a szociáldemokrata munkásság küldöttsége előtt az agrárszocialista reményeknek kedvező általános, titkos választójog programmba vételét proklamálta és a szakszervezetek tömegerejét állította sorompóba a vármegyékkel szemben.³ Abban a

¹ «... az aktív gazdatisztek elsősorban a cselédek mozgalmát helytele-nítették. Beszéltem azonban néhány nyugalmazott gazdatiszttel, akik viszont a cselédek mozgalmát tartották jogosnak. A magyarázat abban van, hogy a nyugalmazottaknak nincs dolguk a cselédekkel...», írja Csizmadia Sándor (i. m.).

² Figyelemre méltó ennek kapcsán, hogy ahol a munkaadó nem csupán hatalmi patriarchalizmussal bánt cselédjeivel, hanem — ha akár saját jól felfogott érdekében is — cselédségének javadalmazásánál megfelelő szociális belátással és a gazdaságosság elvének helyes értelmezésével magasabbrendű humanitárius szempontokat is figyelembe vett, miként a vidék egyik házilag kezelt legrendezettebb uradalmában, gr. Csekonic Endre enyingi gazdaságában, ott a cselédség nem volt sztrájkra kapható, bár ugyanitt az aratók is sztrájkoltak és a környéken mindenütt magasra csaptak az izgalom lángjai.

³ Az 1905. évi dunántúli sztrájkjal szemben a nemzeti alapon álló újjászervezett szocialista párt, időközben címéből a «szociáldemokrata» jelzót is

politikában tehát, amely a múlt század 40-es éveitől kezdve a magyarság java közéleti energiáiból több mint félszázadon át folytatódott, 1905-ben törés mutatkozott. Ekkor szakadt meg először modern államiságunk idején a nemzeti és demokratikus követelések történelmi kapcsolata.

Nem vitás továbbá, hogy az 1905-iki dunántúli forrongás¹ a magyarországi agrárszocializmus erőpróbája volt. Ezért — annak nem külső megjelenési formáját, hanem lényegét nézve — nem szabad abban csupán olyan természetű bérharcot látni, aminő az ipari munka egyes szakmaiban gyakran tapasztalható.² A sztrájk eszközével megrendezői sokkal messzebbmenő célokat kívántak elérni, jól tudván, hogy agrárállamban a mezőgazdasági munkaszervezet stabilitásának megbolygatása a legalkalmasabb bevezetése lehet a társadalmi egyensúly megingatásának.

1905 júliusa nem egy szempontból nézve tulajdonképpeni főpróbája volt 1918 októberének. Azok nevei közül, akik a háborús összeomlások szerepeltek, számos név 1905-ben ugyancsak szóbanforogott már.

III.

A következő 1905—1906. gazdasági évet, noha az aratási és cséplési munkálatok a szabályszerűen megkötött aratószerződések betartása mellett a Dunántúlon majdnem mindenfelé teljes rendben folytak le, az erőteljes szervezkedés folytatása jellemzi. Várkonyi is újra előzőleg már erősen megcsappant pártjának élére állott. Tavasszal az Alföldön többhelyütt az idénymunkások, földmunkások (kubikosok) és helyenkint a napszámosok körében fordult elő sztrájk, sőt

elhagyván, határozottan állást foglalt, sőt vele szemben ellenpropagandát fejtett ki.

¹ Az Alföldön 1905-ben aránylag nyugalom volt, mert a munkások a 80-as években nagyrészt megszűnt, de akkor újra fellendült út- és vasútépítésknél, valamint a Kőrös-Tisza-Marosi Ármentesítő Társulat töltésmagasítási munkálatainál, továbbá más vidékek kubikmunkálatainál állandóan foglalkozást kaptak.

² Mindamelllett a földmívelésügyi minisztériumnak a mezőgazdasági munkabérekéről szóló hivatalos kimutatása 1905-ben 1904-el szemben ország-szerte határozott növekedést állapít meg, amennyiben a férfi munkásoknak ellátás nélkül fizetett átlagos napibérek tavasszal 119 fillérről 130 fillérré, nyáron 194-ről 209-re, ősze 139-ről 148-ra és télen 101-ről 109-re, évi átlagban 138-ról 149-re emelkedtek (+8%). Buday Barna pedig a következő évben a képviselőházban megállapította, hogy az 1905/1906. évi sztrájkok által érintett vidékeken a mezőgazdasági munkabérek 20%-kal emelkedtek. Ehhez azonban az a körülmény is hozzájárult, hogy az ex-lexállapot a gazdák fizetőképességét átmenetileg emelte.

Nagykikinda vidékén, ahol a gazdák az előző évi dunántúli események megismétlődésétől tartva nagyszámmal aratógépeket szereztek be, a sztrájkoló munkások az aratógépek működését megakadályozandó, a földbe karókat vertek le a búza közé. E termelési időszak vége felé különben tömeges munkabeszüntetések úgyszólván az Alföld minden vidékén voltak napirenden. Különösen Csongrád vármegye volt kiterjedt sztrájkmozgalom színhelye.¹ E mozgalmak a vármegye egyetlen uradalmát sem kímélték meg, de szórványosan a kisebb gazdaságokban is előfordultak. A felmerült munkaabba-hagyások legfőbb oka általában az volt, hogy «az aratómunkások» legtöbb helyen, főképp az uradalmakban még az év elején leszerződtek, amikor még a várható termés eredményét hozzávetőleg sem tudhatták s amikor még viszont a munkaadók is a rossz termésre is számítva, csupán a minimumra köthették le magukat. A munkások a szerződés ezen feltételeit a termés tényleges eredményével arányban állónak nem tartván, a maguk javára is igyekeztek a jó termés előnyeit kihasználni és a szerződésben biztosított munkabéren túlmenőleg több követelésekkel léptek fel.»²

Az agitáció ebben és a következő években — szemben az addigi állapottal, midőn jórészt a megkötött munkaszerződések ellen folyt az izgatás — annak elérésére helyezte a fősúlyt, hogy a munkásokat a korai szerződéskötéstől való tartózkodásra bírja rá s ezáltal az 1898: II. t.-cikknek a szerződésszegésre vonatkozó rendelkezéseit hatástalanítsa. E törekvés a Dunántúl északi vidékein helyenkint jelentős sikerrel is járt. Így csupán a fejevármegyei Rácalmáson, Sárabán, Sárkeresztúron, Kálódon és Ercsin összesen 1560 gazdasági munkás nem volt aratási szerződés aláírására kapható, ámbár a munkaadók a korábbiaknál 25—30%-kal kedvezőbb szerződési feltételeket kínáltak.³ Azt mondták, hogy a «szövetségük határozata

¹ Cicatricis Lajos alispánnak a közigazgatási bizottsághoz 1906 augusztus 13-án 5347/1906. sz. alatt intézett jelentéséből.

² Cicatricis alispán jelentése a közigazgatási bizottsághoz 1906 augusztus 13-án (5347/1906.). Tévedésen alapszik tehát az a szakirodalomban elterjedt nézet, mintha aratósztrájk veszedelme csak rossz terméskor fogna fenn. Nézetem szerint az aratósztrájk valószínűsége átlagos középterméknél a legkisebb, mert ilyenkor az aratás eredménye a legkevésbé tér el a munkások kalkulációjától.

³ Fejér vármegye törvényhatósági bizottsága emiatt 1906 június 6-án tartott rendkívüli közgyűlésén Kenessey Gyula bizottsági tag indítványára oly értelmi határozatot hozott, hogy a belügyminiszterhez a Földmunkások Országos Szövetsége és az annak alárendelt helycsoportok felosztása, pénztárak megvizsgálása és a munkásviszonyoknak törvényhozási úton való rendezése iránt feliratot intéz, továbbá e határozatát hasonló állásfoglalás végett valamennyi társ-törvényhatóságnak is megküldi.

szerint majd csak akkor beszélnek a munkaadóval, ha a gabona már levágásra készen áll. Akkor aztán majd ők beszélnek».¹ 1907 január 1-ig bezárólag a szociáldemokraták 16 különböző helyen tartottak kerületi értekezletet. Ezeken aratási szerződésintát fogadtattak el, kimondván, hogy kedvezőtlenebb szerződés mellett senki se vállaljon munkát.² E szerződésintához való ragaszkodás azonban számos helyen megingatta a szervezet iránti bizalmat, mert a gazdák idegen községbeli munkásokkal mégis learattak s a helybeliek kimaradtak az aratásból. Másfelől viszont az OMGE igazgatóválasztmánya most már határozati javaslatban sürgette a kormánynál a mezőgazdasági sztrájkok elleni intézményes fellépést, mikor is sokfelé élénk feltűnést keltett, hogy e tekintélyes agrárérdekképviselő többek között a tömeges arató- vagy gazdasági cselédsztrájk esetén kirendelt katonaságnak nemcsak a közrend fenntartására, hanem díjazás fejében a gazdasági és mezői munkák végzésére való igénybevételét, valamint a hadköteles szerződészegőknek az elsőfokú közigazgatási hatóság intézkedése alapján a megtagadott szerződéses munka végzésére katonai szolgálatra való behívását is szorgalmazta,³ sőt ősszel olyan kívánalmak is hallatszottak már, hogy a következő aratást esetleg kínai kulik importálásával is feltétlenül biztosítani kell.

A független szocialista párt ekkor érte el horizontális elterjedtsége maximumát, a koalíciós kormányt támogató újjászervezett szocialista párt agitációja viszont ekkor jutott el az Alföldön utolsó heves fellobbanásához,⁴ aminek gyümölcseként a darabont-kormány bukása utáni országgyűlési képviselőválasztásokon, 1906 május 7-én Mezőfi Vilmos Szegvárott és Áchim L. András Békéscsabán (mindketten immár másodszor) mandátumhoz is jutottak.

A koalíció uralomra jutása és a választások lezajlása után a szociáldemokrata párt az egész országra kiterjedő mozgalmat indított

¹ Szűcs Jenő alispánnak Fejér vármegye közönsége nevében a belügyminiszterhez 1906 június 21-én 4295/1906. sz. alatt intézett feliratából.

² E szerződésintát lásd Takács József: A földmunkásmozgalom története (Budapest, 1926. 114—15. oldalán.).

³ Ezzel a módszerrel nálunk az 1904 április 27-ikén kezdődött vasutasztrájk letörésére kísérleteztek, de nem szabad elfelejteni arról, hogy a vasúti munka könnyebben ellenőrizhető, mint a mezőgazdasági, miért is amott az «amerikázás» lehetősége is kisebb. Amellett a vasutasok közszolgálatban állanak, kiknek hierarchiájában az egyenruhaviseléssel is járó belső fegyelem már eleve beidegződött minden egyes emberbe. (Másképp az organikus helyzetjavítás mindig célravezetőbb, mint a mechanikus rendszabályozás.)

⁴ A független szocialista párt 1897—1900-ig, az újjászervezett szocialista párt pedig 1900—1906-ig élte igazi fénykorát.

az általános, egyenlő, titkos és községenkénti választójog megvalósítása érdekében, általános mezőgazdasági és ipari sztrájkokkal fenyegetőzve, ha a kérdés törvényhozási rendezése a munkásságra nem lenne kedvező. A szociáldemokraták mozgalma ennél fogva a választási vereség ellenére is egyideig még emelkedő irányzatú volt. Avégből, hogy a földműves szervezkedést gazdaságilag is megalapozzák, aminek hiányát a szociáldemokrata pártvezetőség nagyon is érezte, körülbelül tíz esztendei előkészítés, után 1906 január 6-án, megalakították a «Földmunkások Országos Szövetségét», melynek alapszabályai még 1905 december 16-án nyertek belügyminiszteri jóváhagyást. Az alakuló közgyűlésen számos községből jelentek meg a szociáldemokrata mezőgazdasági munkásmozgalom régi bajnokai és főleg a termelőszövetkezetek felkarolásának szükségességét hangoztatták. Ilymódon tehát külön mezőgazdasági munkás szakszervezetet alakítottak, pártszervezeteik pedig gyorsan szaporodtak, úgy, hogy az 1906. évi aratáskor a pártnak már 284 földműves helyicsoportja működött 22.969 tagsági díjat fizető rendes taggal.¹ Ellensúlyozásul 1906 november 9-én megjelent gr. Andrássy Gyula belügyminiszter körrendelete,² amely az elsőfokú közigazgatási hatóságoknak előírja, hogy az egyletek működését éber figyelemmel kísérjék s amennyiben szabálytalanságot tapasztalának, azt a törvényhatóság első tisztviselőjének haladéktalanul jelentsék.

A munkásviszonyok további romlását meggátolta az a körülmény, hogy 1906-tól kezdve a Nyugateurópában már korábban fellépett gazdasági konjunktúra körébe³ kerültünk, melyet az 1909-es annexiós válság átmenetileg ugyan újra gyöngített, de a lehangadt politikai viszonyok mégis csak lehetővé tették a gazdaságtársadalmi helyzet kibontakozását.

Az újjászervezett szociáldemokrata párt gazdasági szervezete: a különben rövidesen megszűnt «Országos Munkásvédő Szövetség» — alapszabályai kormányhatósági jóváhagyása után — 1906 január 28-án a hajdúvármegyei Kábán tartotta alakuló közgyűlését, melyen

¹ Lásd a szociáldemokrata párt jelentését.

² 122.000/III. B. M. sz. körrendelet. Andrássyt, ki minden intézkedésénél ügyelt arra, hogy az osztályuralom látszatát kerülje, emiatt «fekete grófnak» nevezték el.

³ Már 1906-ban Nagykőrösről 3600 vasúti kocsi különféle gyümölcsöt és zöldséget, valamint 550 kocsi sertéshúst és baromfit, Kecskemétről mintegy 2700 kocsi friss gyümölcsöt és 550 kocsi élő baromfit, a Kecskeméttől délre fekvő vidékekről naponta 40—50 kocsi gyümölcsöt és zöldséget, Szeged vidékéről körülbelül 4000 kat. hold paprikatermését, Makóról 4000 kat. hold hagymatermését exportáltuk, illetőleg ezt a mennyiséget külföldi piacukatók vásárolták össze.

103 község 170 kiküldöttel képviseltette magát.¹ Az újjászervezettek egyébként állandó hadakozásban állottak a szociáldemokrata törzspárttal, melynek tagjaival kölcsönösen becsmérelték egymást (elnevezték ezeket «jakabokányok»-nak), bűnügyi feljelentéseket tettek egymás ellen, verekedtek stb.,² ami a párt erejének jórészét lekötötte. Ugyanígy a független szocialisták és Áchimék versengése szintén bénítólag hatott mindkét párt működésére. A nemzeti alapon álló Mezőfi-féle és Áchim-féle mozgalom agitációja ugyan II. Rákóczi Ferenc hamvainak 1906 október 28-án történt hazahozatala alkalmából mintha — hazafias felbuzdulásból — némi hangfogót igyekezett volna használni, szándékuk azonban az ellentábor magatartása miatt még átmenetileg sem járt sikerrel.³

Feltűnően erőteljes agitációt fejtett ki valamennyi, de főleg az újjászervezett szocialista párt ez időben a későbbi 1907. XLV. t.-c. tervezete ellen, amellyel a kormányzat — miként az 1897. évi országos jellegű síkföldi aratósztrájk után az 1898. II. t.-cikkkel — az 1905. évi kiterjedt dunántúli cselédsztrájk megismétlődésének kívánta — az OMGE javaslatára — elejét venni. Különösen azt sérelmezték, hogy 18 éves koráig a cseléd a gazda házi fegyelme alatt álljon,⁴ valamint azt, hogy a törvényjavaslat szerint a durva gazdával szemben a cseléd nem részesülhet jogsegélyben, mert «ha a gazda, vagy helyettese rosszaságát korholó szavakkal fejezi ki, az még nem keltheti azt a vélelmet, mintha a cseléd személyét becsületében szándékolta volna érinteni.» (33. §-hoz.)

Az 1907. évben Várkonyi pártjában, annak ellenére is, hogy ekkor a gr. Batthyány Ervin és Nadler Herbert által megindított, majd Krausz Károly irányítása alá került szindikalista mozgalommal⁵ kereste az együttműködést, már ismét erősen voltak a hanyatlás tünetei észrevehetőek; a párttagok tömegesen hagyták ott néhány

¹ A magyarországi újjászervezett szocialista párt évi jelentéséből.

² L. a magyarországi újjászervezett szocialista párt vezetésének az 1905. és 1906. évi működésről szóló beszámoló jelentését.

³ Az egyes frakciók alvezéreinek egymás közötti, valamint a disszidenseknek korábbi pártállásuk vezetőségével folytatott durva hangú levelezéséből bő szemelvényeket közöl Takács József: A földmunkásmozgalom története (Budapest, 1926.) című művében.

⁴ Ezért elnevezték «deres törvénynek» az 1907. XLV. t.-cikket.

⁵ A francia forradalmi szindikalizmus programjával gr. Batthyány Ervin és Nadler Herbert szerkesztésében Bögötén 1905 óta megjelent «Testvériség» című hetilap az általános sztrájk és az antimilitarizmus érdekében fejtett ki propagandát. 1906-tól kezdve «Társadalmi Forradalom» címmel jelent meg e lap, majd szociáldemokrata befolyásra Krausz Károly került a Budapestre helyezett lap élére.

éve még bálványozott vezérüket s visszatértek a sokkal fegyelmezettebb szociáldemokrata törzspártba. Mezőfi újjászervezett szocialista pártja azonban 1907 március 24—25-én is pártgyűlést tartott Bácsföldváron s itt kimondták, hogy a párt politikai kiépítése végett mindenütt, ahol osztálytudatos elvtársak élnek, haladéktalanul megalakítandók a 11-es szervezőbizottságok, mert a gazdasági szervezkedés önmagában nem hozhatja meg a kielégítő eredményt, minthogy Magyarország kisembereit csak a politikai szervezeteknek községről-községre való tervszerű kiépítése s így a politikai hatalom elnyerése válthatja meg elnyomott helyzetükből.

A szociáldemokrata szervezkedés egyelőre, bár ez időben a keresztényszocialistákkal is erős küzdelmet folytattak, további fellendülést mutatott, sőt nem egy tünet arra engedett következtetni, hogy 1907-ben a zavargások kora is újra kezdődik, miután az előző évi munkamegtagadások hatása alatt a gazdák szélében-hosszában idegen (felvidéki tót sőt külföldi ruthén és lengyel) munkásokkal végeztették az aratást, ami a helybeliek körében érhető elkeseredést és hangos kifakadásokat váltott ki. Az 1907. év közepéig a szociáldemokrata vidéki helyicsoportok száma 72.562 taggal 577-re¹ nőtt. A helyicsoportok száma tehát megkétszereződött, taglétszámuk pedig több mint megháromszorozódott egy év leforgása alatt² s az utolsó félévi tagdíjbevételeik csaknem elérte az előző egész 1906. év bevételét, továbbá az 1907. évi községi választásokon több községben vezető többséghez jutottak. Nagyobb méretű aratósztrájkokra ekkor mégsem került a sor, bár különösen oly helyeken, ahol az elmúlt években nem voltak, 1907 nyarán is fordultak elő szórványosan.³ Gyenge volt a termés s a munkások nem igen merészeltek a mindig kockázattal járó tömeges munkamegtagadásba belemenni. Még legerősebb volt az agrárszocialista mozgalom Temes, Torontál, Fejér, Bács-Bodrog, Békés, Csongrád, Csanád és Arad vármegyékben.

Az 1907/1908. évben végül is a szociáldemokratáknál szintén bekövetkezett a pangás. Viszont annál nagyobb méreteket öltött a nép rezignált, «csöndes lázadása»: a *kivándorlás*.⁴¹ Szervezkedésük az 1907.

¹ Ebből 391 volt a működő helyicsoport.

² A szociáldemokrata párt jelentéséből.

³ 1907-ben a szociáldemokrata Országos Földmunkás Szövetség közbejöttével már kollektív mezőgazdasági bérszerződés is létrejött, melynek betartásáért a szövetség erkölcsi garanciát vállalt.

⁴ A kivándorlás az ország különböző vidékem eltérő intenzivitással lépett fel. A legnagyobb néptömegeket épen a korábbi agrárszocialista mozgalmak vidékein mozdította meg: az 1907. évi 19.1%-os országos átlaggal szemben az agrárszocializmustól meglehetősen mentes maradt Duna-Tisza-

év második felében ugyanez év első félesztendejének kitűnő eredményét követőleg — mintegy reakcióképpen — Csanád és Fejér vármegyéből kiindulva,¹ feltűnően hanyatlott és a naptári évforduló körül mindössze csak 145 helyicsoport működött alig 12.000 taggal, de ezek közül is csupán 16-nak volt 200-on felüli taglétszáma, a többiek életképessége pedig rendkívül bizonytalanná vált. Maguk az érdekeltek a hatóságok energikus fellépésének tudták be a mozgalom visszafejlődését, bizonyos azonban, hogy a belső elernyedés is szerepet játszott abban.² A megszűnt helyicsoportok közül 129-nek működését szüntette be (alapszabályellenes működés és szabálytalan pénzkezelés címén) a hatóság. A gombamódra alakult egyesületek ugyanis általában rövid élettartamúak voltak, viszont az 1908 március 7-én kelt 68.709/V. a. B. M. számú körrendelet a törvényhatóságok első tisztviselőit utasítja, hogy újabbak alakulásánál az engedélyezés körül a legnagyobb körültekintéssel járjanak el. Az aratás tényleg a legnagyobb rendben folyt le ez évben, úgy, hogy a mezőgazdasági munkaviszonyok nyugodt mederbe terelődésének igazolásául a kormány által készenlétben tartott mezőhegyesi munkástartalék igénybevételére 1897 óta első ízben ez alkalommal nem volt sehol sem szükség.

Az 1907 második felében egyedül az Áchim-mozgalom mutatott fel töretlen erőt, sőt ennél további fellendülés volt tapasztalható.

Az újjászervezett szocialisták 1907-ben karácsonykor Szegváron tartott egyetemes *kisgazdaértekezlete* már jellegzetesen kisgazda érdekekkel, továbbá «a szabad dohánytermelés, vadászat, halászat és kisüstön való szeszfőzés kérdéseivel», minden parasztpárt tipikus követeléseinek a történelemben állandóan visszatérő refrénjével foglalkozott. «A kongresszus követeli a földet művelő munkálkodó nép őstermelési jogát. Követeljük, hogy amit az Isten adott a népnek, azt ne vegyék el önző emberek. Az erdők vadja, a folyamok hala: monopólium tárgya ne legyen, hanem azé legyen a vad, akinek a földjére vetődik, azé legyen a hal, aki kifogja. Követeljük, hogy a

közön csak 4.7%, viszont a Tisza-Marosközégszögben 16.8% és Zemplénben 24.1% volt a kivándoroltak arányszáma.

¹ «Tizenkét; év a Magyar Gazdaszövetség történetéből.» Budapest, 1908. 256 oldal.

² A szervezkedés összeomlásának tényezői között szerepelnek: a nagyarányú kivándorlás okozta munkáshiány, mert emiatt a munkások gazdasági helyzete minden mozgalom nélkül is javult, a szervezett munkásoknak a munkaadókkal szemben támasztott túlzó követelése, ami miatt ezek kevésbé jutottak munkához, mint a szervezetlenek s a szövetséggel szemben fennálló tagdíj-tartozásuknak sem igen tudtak eleget tenni, valamint nem csekély mértékben Mezőfíék és Békés vármegyében Achimék ellenagitációja is.

saját szükségletre való dohánytermelés és kisüstön való szeszfőzés szabad és minden illetéktől mentes legyen.»¹

A következő 1908/1909. esztendőben az agrárválságnak az 1907: LIII. t.-cikkben foglalt autonóm vámtarifa, valamint az ezzel megegyezőleg Ausztriával az 1908: XII. t.-cikkkel kötött szerződéses vámtarifa eredményeként érezhető enyhülése² miatt a törvényhozás már jónak látta az 1909: II. t.-c. és ennek 57.000/1909. B. M. számú végrehajtási rendelete által a kivándorlást is megszorítani. Egyelőre a munkaerő kínálatának a nagyarányú kivándorlás³ miatti csökkenése és az emelkedő bérek folytán a mezőgazdasági munkáskérdés is elvesztette élet, mire Darányinak nagyszabású 1909. évi telepítési törvényjavaslatát is — a nemzet nagy kárára — elejtették.

A kikerülhetetlen sors kezét láthatjuk abban, hogy midőn a magyar birtokpolitika e legkonceptiózusabb alkotását oly jóhiszemű ellenjavaslat által is háttérbe szorítva, aminő Károlyi Sándor-Csernovics Diodor tervezete volt, amely szerint a nemzetiségi vidékeken eladóvá vált közép- és nagybirtokokat egy alakítandó intézet venné meg s adná tovább magyar kézre, továbbá a vétel nagy befektetésével szemben az olcsó bérleti rendszerű telepítést tartja kívánatosnak, egyszerűen levették a napirendről, az a nép közül sarjadt, de az alsóbb agrárrétegek józanabb, önmérsékletes politikai érvényesülését mindvégig hirdető férfiú,⁴ kinek nevéhez a sokkal mostohább viszonyok

¹ Az újjászervezett szocialista párt 1907. évi jelentéséből.

² Az új agrárvámok mértékét a következő vámtételekkel állapították meg: a búza 7.5, a rozs 7, a zab 6, az árpa és tengeri 4 K vámmal voltak q-ként, az ökör 60, a telién 30, a növendékmarha pedig 18 K vámmal voltak darabonként terhelve, de megállapították azt is, hogy semmiféle kereskedelmi szerződéssel sem lehet a búza vámját 6.3, a rozsét 5.8, a zabét 4.8, az árpa és tengeriét 2.8 K-nál lejjebb szállítani. A gabonaneműekre és a tengerire tehát minimális vámtételeket állapítottak meg, hogy az alkudozó kormányok kereskedelmi szerződések kedvéért többé kockára ne tehessék mezőgazdasági termelésünk rentabilitását. Ugyancsak megszüntették az 1882-ben kötött szerb kereskedelmi szerződésben életbeléptetett ú. n. határforgalmi kedvezményeket, amelyek révén a szerbiai nyerstermények úgyszólván korlátlanul jelenhettek meg piacainkon.

³ Az 1901—1905. évek átlagában évente 85 ezer, az 1906—1910. évek átlagában pedig évente 125 ezer nyilvántartott kivándorló hagyta el az országot. Amellett a kivándorlás éppen a legmunkabíróbb elemet tizedelte meg. 1907-ben pl. az anyaországot elhagyó kivándorlók 71.5%-a volt férfi s csupán 28.5%-a nő.

⁴ Nagyatádi Szabó István 1908 december 4-én elmondott parlamenti szűzbeszéde: «Nem sebeket ütni, de sebeket gyógyítani jöttem ide ...» szavaihoz egész közéleti szereplése alatt hű maradt a földműves nép politikai és társadalmi egyen jogosítását célzó iparkodásában.

között foganatosított háborúutáni magyar földreform megvalósítása fűződik, már bekapcsolódott az országos közéletbe. 1908 augusztus i-én a nagyatádi időközi választáson országgyűlési képviselővé választották Szabó István erdőcsokonyai földművest, ki Somogy és Veszprém vármegyék kiszagdával 1909 szeptember 28-án megalakította a «Függetlenségi és 48-as országos gazdapártot», melynek 18 pontba foglalt úgynevezett szentgáli programja több mint másfél évtizedre lefektette az ország kiszagda népességének politikai hitvallását.

Másik földműves pártalakulás is történt ezidőtájt: *Várkonyi* magukra hagyott híveiből, a budapesti radikális értelmiség Áchim támogatása mellett az «Országos Földművelő és Magyarországi Parasztpártot» alakította meg, de utóbbi a helyi vezetők egyenetlenkedése miatt csak kérészerű volt, miután folytonos viszálykodásuk miatt a radikális párt csakhamar letett velük való tervéről.

A szociáldemokraták 1908. óta, hogy a mozgalom végelgyengülésének elejét vegyék, már szakítottak a mezőgazdasági munkásokat jobbadán statisztika szerepre felhasználó addigi politikájukkal, egyenrangú célnak jelentették ki a földműves rétegek megszervezését és evégből értékesebbjeik, Csizmadia Sándorral az élén, az addigi taktikázó irányzat helyett pozitív tartalommal bíró mezőgazdasági programjuk kidolgozását szorgalmazták. Már az 1908-iki húsvéti kongresszuson, jóllehet tisztába jöhettek azzal, hogy a szervezkedés terén a földműves nép tömegétől önerőt nem várhatnak s így annak politikai tekintélyét inkább csak nyers súlyában ismerték fel, agrárprogramot terjesztettek elő, mert «paraszt nélkül a várt forradalom és az új társadalom megalapozása nem fog sikerülni». Ez irányváltás létrejöttében nagy szerepe volt annak is, hogy a «Magyar Gazdaszövetség», a «Hangya» és az OKH kezdeményezésére újabb lendületet vett a falusi szövetkezeti tevékenység, mely mintegy megkontrázta a szocialisták vidéki akcióját és belátta velük, hogy nekik is az alkotás terére kell lépniök, ha nem akarnak leszorulni az érvényesülés mezejéről. Október 25-én és Mindszentek napján ismét felújították a kerületi értekezleteket, fáradozásuk azonban ezúttal már — nyilván a béreknek a terményárak javulásával összefüggő emelkedése¹ miatt — kudarccal végződött. Programjuk mindamellet, dacára a külföldön mindinkább győzedelmeskedő revizionista (Bernstein, Dávid) álláspontnak, megint abból a kollektivisták elvi deklarációjából indult ki, hogy végcélként, — miként minden termelőeszköznek — a földnek is közös tulajdonná tételére töreked-

¹ A legmagasabb béreket az Alföldön, valamivel alacsonyabbakat a nyugati Dunavidéken és a legalacsonyabbakat a Felvidéken fizették.

nek. Minthogy azonban a mezőgazdasági fejlődés iránya amúgy is eltér az ipari fejlődés törvényszerűségeitől (amott a decentralizáció, emitt a koncentráció felé halad a fejlődés), célszerűségi kompromisszumként egyelőre csak a nagybirtokoknak kisajátítás útján való köztulajdonba vételét és a községeknek minden birtokeladás alkalmával biztosítandó elővételi jogot követelték programjuknak az agrárátalakulás előkészítését tárgyaló részében.¹ Az ilymódon előálló mezőgazdasági köztulajdonokra nézve azután a községek állapítanának meg kötelező üzemtervet, de a föld fizikai művelését magán- vagy szövetkezeti (termelő szövetkezet!) bérlőre bíznák. E program értelmében erős befolyást nyernének a községek a még magántulajdonban levő földekre vonatkozólag is, amennyiben ezek üzemrendszerét imperatívuséval előírnák és egész gazdaságvitelét hathatósan ellenőriznék.

Ezzel a hevenyészett programmal azonban, melynek ösztintességéhez és gyakorlati kivihetőségéhez az érdekelt földműves nép nem sok reményt fűzött, a szocialisták a mozgalom további visszaesését nem tudták megakadályozni. Közben ugyanis egyre enyhült az agrárválság is,² s kezdetét vette az a nagyarányú parcellázási folyamat,³ amely statisztikai közleményeinkben az adásvétel útján gazdát cserélt földbirtokok számának gyors emelkedésében jutott kifejezésre. 1907-től kezdve aratósztrájkok csak itt-ott, elszórtan, egészen erőtellenül fordultak elő, majd 1910-től kezdve, a nemzeti munkapártnak a pesti «Vigadóban» 1910 február 19-én történt megalakulása után a világháború kitöréséig minden szervezett megmozdulás megszűnt,⁴

¹ Nehogy azonban a párt orthodox (ipari) szárnya elvfelelással vádolhassa a program alkotóit, sietve kijelentették: «Jól tudjuk, hogy az agrárkérdés véglegesen csak akkor lesz megoldva, amikor a föld a társadalom közös tulajdonába megy át». (Népszava 1908 április 4-iki számából.) és «... a magántulajdonon alapuló termelési rendszer kereteinek . . . erősítése nem volna szocialista ténykedés». (Népszava 1908 április 6-iki számából).

² Tojáskivitelünk egymaga 16.4 millió koronáról 36.5 millió koronára emelkedett 1890-től 1909-ig.

³ 1900—1910-ig a «nincstelen» mezőgazdasági munkások és napszámósok száma, dacára az ország népessége 8.5%-os gyarapodásának, 1,459.681-ről 1,298.263 főre csökkent. Ebben azonban jelentős szerepe volt a kivándorlásnak is, amely éppen a legszegényebb földműves elemet apasztotta leginkább, mert amíg pl. 1907-ben a 19.1% kivándorlóból 8.2% volt a mezőgazdasági foglalkozású, addig az iparforgalomra csak 6.4% esett.

⁴ Az Achim-féle parasztmozgalom azonban még 1910-ben is szilárdan tartotta magát. Ekkor: Tótkomlós, Tótbánhegyes, Ambrózfalva, Nagymailáth, Pitvaros, Albert, Sámson, Dobo, Mezőberény, Meggyesegyházán és természetesen elsősorban Békéscsabán volt a legerősebb.

amiben a fokozódó munkaalkalomnak és a munkabérek javulásának volt legnagyobb része.¹

Amíg még néhány évvel előbb a hatóságok nyomásának tulajdonította a pártvezetőség az agrárszocialista mozgalom nehézkes fejlődését, addig az 1911. áprilisi szociáldemokrata pártgyűlésen már nyíltan beismerték, hogy a balsikernek egyéb okai is vannak. Egyik ok a pártszervezetekbe csak papíron beiratkozott mezőgazdasági munkások lelki fegyelmezetlensége. Ha bérharcuk adott esetben sikerült, önhittségükben már azt hitték, hogy nincsenek többé rászorulva a bizonyos áldozathozatalt is igénylő szervezetre, míg, ha szervezetedetten sem értek el sikert, csüggedten a tömörülés gondolatának is hátat fordítottak. Másik ok a kívánalmaknak megfelelő agrárprogram hiánya. Pedig bizottságot is küldtek volt már ki az agrárkérdés beható (tudományos és gyakorlati) tanulmányozására; Csizmadia Sándor, Jócsák Kálmán és Ágoston Péter külön-külön tervet dolgoztak ki, de egymás között megegyezni nem tudtak.² Ágoston nem maradandóan elméleti, hanem átmeneti akcióprogram alkotását sürgette folyton, amely a voltaképpeni munkásköveteléseken kívül a kis- és törpebirtokosok érdekeit is előmozdítsa. Álláspontját főleg azzal indokolta, hogy a nagybirtok Magyarországon még mindig nem lévén tulajdonképpeni kapitalisztikus nagyüzem, a föld szocializálásának lehetősége messze van. Újra felvetődött a termelő szövetkezetek gondolata: Csizmadia Olaszországba ment az ottani munkavállaló szövetkezetek tanulmányozására s 1912. november 24-én tényleg megalakult a «Munka Szövetkezet», de mindez már keveset segített. 1913-ban a programalkotással kísérletező bizottságot is felmentették e feladata alól; az agrárszocializmust a világháború végéig, dacára az 1911-ben a gazdasági életben újra jelentkező hullámvölgynek, többé nem sikerült feltámasztaniuk, mert a nagy agrárválság elmúltával³ megszűnvn a főok, ugyancsak megszűnt az okozat is.⁴

¹ A földművelésügyi minisztérium által kimutatott férfi napszám-bérek 1911-ben tavasszal 187, nyáron 302, ősszel 212 és télen 151 fillért tettek ki országos átlagban, ami az öt év előttiékhöz hasonlítva, a beállott drágulás ellenére is számottevő emelkedésnek felel meg.

² A bizottság negyedik tagja: a később erőszakos halállal elhunyt Somogyi Béla nem készített programtervezetet.

³ Az 1902—1906. években 16-9 K és az 1907—1911. években 24 K volt Budapesten a búza tőzsdei átlagára.

⁴ Ámbár aratósztrájkok elsősorban az 1910-es években is fordultak elő, mégpedig leginkább 1912-ben, amikor Csanád-, Békés-, Arad-, Bihar-, Hajdú-, Szatmár-, Nógrád, Fejér-, Nyitra-, Somogy-, Baranya- és Tolnavarmegyékben léptek sztrájkba az aratók. Ekkor azonban minden irányítás nélkül a szerzetlen munkások sztrájkoltak.

További mozgalmuk, melyet a háborúig, — bár a Földmunkások Országos Szövetségének 1912-ben újra mintegy 3500 kipróbált hű tagja volt — a kapkodás jellemezte, annyira jelentéktelen, hogy nem érdemel már szempontunkból bővebb vizsgálatot.¹

Takács Imre.

¹ Áchim L. András 1911 május 15-én bekövetkezett halála után a békéscsabai mozgalom hullámai is elcsendesedtek.